

MELAYÊ CİZİRÎ VE DÎWAN OKUMA GELENEĞİ

Serdar Şengül*

Doğu ve güneydoğu Türkiye’de varlığını illegal olarak devam ettiren medreselerde** Perşembe günleri öğleden sonra başlayan tatil zamanlarında *meleler**** ve *feqîler***** makam- lı bir şekilde şiir okurlar. Makamlı okuma için seçilen şiirlerin büyük çoğunluğu, 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı kabul edilen âlim ve mu- tasavvıf *Melayê Cizîrî*’nin**** *Dîwan*’ından seçilmektedir. Bu nedenle bu okuma eylemini tanımlamak için *beyt okumak*, *kaside okumak* tabirlerinin yanı sıra *Dîwan okumak* tabiri de kullanılır. Medreselerde *Dîwan* okunması bölgedeki medreselerin ayırt edici özellik- lerinden biri haline gelmiştir. Bu yazı, *Melayê Cizîrî* ve *Dîwan*’ının medreselerde bir ge- lenek oluşturacak şekilde makamlı okunma biçimini antropolojik bir okumaya tabi tut- mayı amaçlamaktadır. Medrese eğitiminin temel nitelikleri ile *Melayê Cizîrî*’nin yaşamı ve *Dîwan*’ı göz önünde bulundurulduğunda *Dîwan*’ın medrese çevrelerinde alımlanma

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Antropoloji Bölümü.

** Türkiye cumhuriyetinin kuruluşundan bir yıl sonra 3 Mart 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla yürürlüğe konuldu ve söz konusu kanunla birlikte medreseler, sufi tekke ve zaviyeleri resmi olarak yasaklandı. Buna rağmen medreseler özellikle güneydoğu Türkiye’de varlıklarını illegal bir şekilde de olsa devam ettirdiler. Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri* başlıklı doktora tezimde ayrıntılı olarak inceledim.

*** *Mele*, Kürtçe’de medresede okuyup icazet alan kişiye verilen addır.

**** *Feqî*, medrese öğrencisine verilen addır. Arapça hukukçu anlamına gelen fakih kelimesinin Kürtçeleştirilmiş formudur.

***** Kürtçe tamlama kaidelerine göre oluşturulmuş *Melayê Cizîrî* ismi Türkçe’ye *Cizre*’li *Mele* şeklinde çevrilebilir. Asıl adı Ahmed’dir.

[reception] ve eda edilme [perform] biçimi İslâm'ın evrensel ve tikel ifade tarzlarının kurumsal bir şekle kavuşturulmasında varlığını bugün de devam ettiren krizin göstergesi ve ara çözümü olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda yazı, mutasavvıf bir şairin Arap diline dayalı bir müfredat ve fıkıh ehli* yetiştirmek üzere vücuda getirilmiş bir kurum olan medresenin sembolü haline gelip, tasavvufi istiarelerle dolu *Dîwan*'ın tasavvuf konusuna çok sıcak bakmayan medrese âlimleri ve öğrencileri tarafından bu denli benimsenip, makamlı** bir şekilde okunmasını anlama amacı taşımaktadır. Böyle bir çalışma, medrese, tekke, ilim ve tasavvuf ilişkisinde meta-tarihsel genellemelerden ziyade yerel özelliklerin ve tarihlerin ne tür özgül anlayış ve uygulamalar ortaya çıkarabileceğini göstermesi açısından konuya ilişkin literatüre antropoloji disiplini içerisinde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yazı, İslâm'ın anlaşılma ve hayata geçirilme biçimine dair kurumsal arayışların sonucunda ortaya çıkan medrese ve tarikatın teşekkül ve gelişimine dair kısa bir tarihsel değerlendirmeye başlayacaktır. Ardından Mela'nın*** içinde yetiştiği tarihsel koşullara değinilecek ve bu koşulların *Dîwan*'ın ortaya konulma ve sonraki dönemlerde medrese ve tasavvuf ehli tarafından algılanma biçimine etkisi tartışılacaktır.

Yazı için Diyarbakır, Mardin, Bitlis ve Cizre'de farklı medreselerde *Dîwan* okuyan medrese hocaları ve öğrencileriyle bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir. *Dîwan*'ın medrese âlimleri tarafından okunma biçimini daha iyi anlayabilmek amacıyla hem sesi ve makamıyla hem de *Dîwan*'ı yorumlama biçimiyle tanınan bir medrese âlimiyle birlikte üç ay boyunca haftanın beş günü, günde iki saat *Dîwan* okuması gerçekleştirilmiştir. Yazıda, alan araştırmaları boyunca elde edilen veriler konuya ilişkin literatür taramasıyla ilişki içinde değerlendirilmiştir.

Antropolojik Perspektiften Medrese ve Tarikat İlişkisi

Müslüman toplumlarda ortaya çıkan eğitim kurumları uzun bir tarihsel süreç içerisinde belirli siyasal, ekonomik ve toplumsal şartlar altında şekillenmiştir. Medrese ve tarikat bu kurumlardan en önemlileri olup farklı tarihsel ve coğrafi koşullarda farklı biçimler alarak varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Medreselerin fakih/hukukçu yetiştirmek amacıyla fıkıh ilmini öğretmek üzere kuruldukları yönünde genel bir kabul vardır.**** Böylesi bir amaç medreselerin hem toplumsal ve siyasal fonksiyonunu hem de müfredatı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Kur'anı Kerim'i ve Hadis literatürünü anlamak üzere Arap dili ve grameri ile bu temel metinlerden hüküm çıkarma yön-

* İslâm hukuku alanında uzmanlaşmış ve İslâm hukukuna dayalı hüküm (fetva) vermeye ehil kimseler.

** Genelde fıkıh mezheplerinin özelde de Şafi fıkıh mezhebinin müzikal icra konusunda takındıkları menfi tutum göz önünde bulundurulduğunda fakih yetiştiren bir kurumda okuyan ve ders veren insanların müzikal icrasının nasıl bir anlam ifade ettiği analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu konudaki tartışmalar için şu kaynaklara bakılabilir: Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*, İstanbul: Kabalcı, 2004; Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Musikisi&Cami ve Tekke Musikisi*, Ankara: Akçağ, 2. Baskı, 2011; Pehlül Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Musiki*, İstanbul: Kayhan, 2. Baskı, 2014. Uğur Alkan, *Türklerde Ezan ve Salâ Musikisi Uygulamaları (Günümüz Örnekleriyle)*, İstanbul: Parafiks, 2015. Erdoğan Ateş, *Türk din Musikisi: Cami ve Tekke Musikisi Türleri, Din Musikisi Tarihi, Tanımlar ve Örnek Eserler*, İstanbul: Rağbet, 2015.

*** Melayê Cizîrî'nin en yaygın olarak kullanılan lakabıdır.

**** Bu konuda özellikle George Makdisî'nin İslâm dünyasında dini ilimler ile beşeri/humaniter ilimlerin yükseliş ve gerileyişini Hıristiyan Batı dünyası ile karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığı *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, İstanbul:Gelenek, 2004; *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, İstanbul: Klasik, 2009 adlı iki çalışmasına bakılabilir.

temlerine ilişkin fıkıh usulü dersleri medrese müfredatının ana gövdesini oluşturmuştur. İyi yetişmiş bir medrese âliminden beklenen Arap dili ve gramerini ana kaynaklar olarak kabul edilen Kur'an ve Hadis'ten hüküm çıkarabilecek ve kendinden önce oluşturulmuş Arapça fıkıh usulü metinleri ve fetva mecmualarını okuyup kullanacak derecede felsefi ve semantik incelikleriyle öğrenmesi olmuştur. Medreselerdeki eğitim genel olarak ilim tahsili olarak adlandırılmış, ilimden anlaşılan ise "alet ilimleri" denilen gramer ilimleri ile hukuk ilmi başta olmak üzere tefsir ve hadis ilimleri olmuştur.

Tasavvufî anlayış ve bunun kurumsal bir ifadeye kavuşturulduğu tarikat örgütlenmeleri; hankâh, dergâh ve tekke tarzında inşa edilmiş mekânlar dinî anlayış ve ifade biçimlerinin şekillendiği bir diğer ana damar olmuştur. Medrese ve tarikat arasındaki ilişkiler genelde bu iki kurumun farklılaştığı noktaları ortaya koymak bağlamında ele alınır. En önemli iki farklılık pedagojik amaç ve buna dayalı müfredat ile bu kurumlara tabi olan insanların sınıfsal ve sosyal karakteri noktasında kendini gösterir. Medreseler genel bir eğitim kurumu olmayıp dinde uzmanlaşmış bir grup yetiştirmek üzere tasarlanmış özel bir eğitim kurumudur ve müfredatı da bu amaca uygun bir biçimde oluşturulmuştur.* Tarikatlar ise dinde uzmanlaşmış bir kesim yetiştirmekten ziyade kişinin tanrıya ulaşmak, tanrıyı bilmek, onun emir ve yasaklarına uygun bir hayat sürebilmek amacıyla duygu ve düşüncelerini olgunlaştırma amacıyla bir tarikat büyüğünün rehberliğinde girdiği kurum ve izlediği yol şeklinde tanımlanabilir. Bu anlamda tarikatlara giren insanlar farklı meslekî gruplardan ve zümrelerden olabilir ayrı bir meslek grubu oluşturmazlar.

Medrese talebeleri ile karşılaştırıldığında daha geniş bir takipçi kitlesine sahip olan tarikatların halkla ve sosyal hayatla daha doğrudan ilişkilerinin olması tarikat çevrelerinde daha yerel dini anlayış ve uygulamaların şekillendiği yönünde bir kabulün ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçinde şekillendiği toplumun sosyal hayatıyla bu yakın ilişki tarikatları ve bunların örgütlendiği mekânlar olarak tekke ve dergâhları dini duygu ve düşüncenin ifade edilmesinde söz ve yazının dışında farklı ifade araçlarının da bu kurumlarda kendine yer bulması sonucunu doğurmuştur. Mûsikî ve raks bu ifade araçlarından en yaygın olanlarından ikisidir. Bu anlayış çerçevesinde İslâm ve Müslümanlar üzerine gerçekleştirilmiş antropolojik çalışmalar dikkatlerini İslâm'ın kutsal metinlerde ve bunların ortodoks yorumlarında sabitlenmiş anlamlarının üretim merkezi olan medreseler ve ulemeden ziyade, yerel İslâm anlayış ve ifade tarzlarının vücuda geldiği mekânlar olarak tarikat ve tekkeler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bununla birlikte medrese ve tarikatların teşekkül süreci ile sosyal ve siyasal fonksiyonları tarih dışı bir şekilde basmakalıp olarak birini teolojinin diğerini antropolojinin nesnesi kılarak açıklayabilmekten daha karmaşık bir niteliğe sahiptir.**

Medrese ve tarikatların teşekkülü konusunda yapılacak çalışmalarda İslâm'ın Hicaz yarımadası dışında yayılma sürecinin dinamiklerine yakından bakmak büyük bir önem taşımaktadır. İslam tarih yazıcılığında fetih olarak adlandırılan bu yayılma süreci dini bir söylem üzerinden Müslüman olmayanların Müslümanlaşma süreci olarak adlandırılrsa da sancıları bugün de devam eden daha büyük bir alt üst oluş, yıkım ve yeniden inşa sürecine neden olmuştur. Bir siyasal model olarak İslâmî yönetimin Arapları ve Arap olmayan halkları ortak bir Müslüman kimliği etrafında örgütleyebilmesi ancak bu amaca uygun

* George Makdisi'nin sözü edilen çalışmalarında bu süreç ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

** İslam antropolojisi çalışmalarına hakim olan yönetsel sorunlar "İslam Antropolojisi Çalışmalarında Yöntem Tartışmaları" *Toplum ve Bilim*, 136, sf. 146-171, başlıklı makalede detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

bir siyasi, idari, iktisadi ve askeri örgütlenme modeli temelinde gerçekleştirilebilirdi. Emevilerin Arap olan ve olmayan Müslümanlar arasında yaptığı ayırım ve buna dayalı olarak izlediği Arap milliyetçisi politikalar böylesi modelin geliştirilmesi önündeki en büyük engeldi ve devletin yıkılışındaki en önemli etmenlerden biri oldu. Abbasilerin ortak bir İslam kültürü yaratmayı da amaçlayan merkezi bir imparatorluk kurma girişimleri onuncu yüzyıla gelindiğinde Türk, Kürt, Fars hanedan ailelerinin kendi devletlerini kurmalarıyla çöküntüye uğradı.

Askeri, siyasî ve idari alanda ifadesini bulan egemenliğin birden çok merkez arasında bölünmesi tüm bu bölünmüşlük içinde bütün Müslümanları bağlayacak evrensel bir İslâm anlayışının hangi kurumsal ve söylemsel araçlarla gerçekleştirileceği sorusunu ortaya çıkardı. Yerel devletler bir taraftan birbirleriyle yaptıkları savaşlarda egemenlik alanlarını birbirleri aleyhine genişletmeye çalışırken diğer taraftan yönettikleri tebaa nezdinde bir meşruiyet kazanmak ve onları yönetimin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirebilmek amacıyla kendi egemenlik alanlarında medrese ve tarikatları yeniden yapılandırma yönünde bir siyaset geliştirdiler (Safi, 2006; Ocak, 2003; Lapidus, 2001). Bu politikanın koşulladığı gelişmelerden biri medrese ve tarikatların bu iktidar mücadeleleri içinde hem iktidar çevreleri hem de yönetilen kesimle ilişkilerinin, içinde bulunulan tarihsel ve coğrafi duruma bağlı olarak dinamik bir karakter kazanmasıydı. Bu kurumlar, yönetimin ideolojik aygıtları olabildikleri gibi yönetenlere karşı verilen mücadelelerin örgütlendikleri merkezler ve bu mücadelelerin öncü gücü de olabiliyorlardı (Safi, 2006).

Bu bağlamda onuncu ve on birinci yüzyıldan itibaren Türk ve Fars yöneticiler arasında din ve dil içe karşı meşruiyetin ve dışa karşı egemenliğin bir aracı ve alamet-i farikası olarak görülmeye başlanmıştır. Farsçanın ve Türkçenin Arapçanın yanında edebiyat ve din dili olarak kurumsallaştırılmaya çalışılmasının ardındaki etmenlerden bir tanesi yönetici ailelerin İslâm'ı kendi egemenlik bölgelerindeki halklara onların dilinde anlatılmasına duyulan ihtiyaçtı. İki önemli iktidar alanı olarak dil ve din yöneticilerin halkın dini yöneticilerin istedikleri şekilde anlamalarına hizmet etmeleri açısından büyük bir öneme sahip olmuştur.

Bu tarihsel arka plana dayalı olarak medreseler Arap diline ve bu dil üzerinde şekillenen İslâmî ilimlere dayalı bir müfredata sahip olsalar da onları kurduran ve himaye eden hanedan ailelerinin konuştuğu dillerde edebî ve ilmi üretim yapmanın da merkezleri haline gelmişlerdir. Felsefî yönü ağır basan klasik Türk ve Fars edebiyatları büyük kent merkezlerinde saraya bağlı medreselerde yetişen medrese âlimleri tarafından meydana getirilmiştir (Köprülü, 2015; Şentürk&Kartal, 2014). Bu üretim süreci medrese âlimlerini tasavvufî ilimler ve terminoloji ile halk kitleleri arasında var olan mitolojik ve kıssaya dayalı hikâyelerle tanıştırdı bunları İslâmî bir dil içinde yeniden yorumlama ve ifade çabası içine sokmuştur. Buna mukabil olarak birçok tasavvuf şeyhi dini anlayış ve uygulamalarının İslâm'ın özüne aykırı olmadığını gösterebilmek amacıyla İslâmî ilimler alanında uzmanlaşmışlardır. Tasavvufî çevreler ve tarikat mahfilleri anadile dayalı zikir, dua ve yakarışların şiir formunda ifade edildiği mekânlar olarak da öne çıkmışlardır. Anadilin tasavvufî eserler üzerinden kutsiyet kazanma sürecini İran edebiyatı örneğinde inceleyen Pürcevadi (1999) Ahmed Gazali'den başlayarak Attâr ve Hâfız'a kadar Fars arif ve şairlerinin İranlıların Muhammedî vahyi tecrübe etme biçimlerini kendi dillerinde ifade ederek Farsçayı kutsal bir dil haline getirme sürecini analiz eder (15-48).

Bununla birlikte tasavvufî eğitim ağırlıklı olarak tarikat çevrelerinde ve İslâmî ilimlere dayalı eğitim de medreselerde verilmeye devam etmiştir. Anlayış yakınlaşmaları kendini yeni ve farklı kurumların inşası şeklinde gösterememiştir.

İslâm düşünce tarihi, medrese çevrelerinde tedris edilen ilmî anlayışla kayıtlı kalmak istemediği için medreseyi terk eden önemli bazı ilmî şahsiyetlerin hikâyeleriyle doludur. Mevlâna Celadeddin Rûmî'nin bir medrese âlimiyken Kalenderi bir derviş olan Şems Tebrizî ile tanışıklığı sonucunda medreseyi ve ilim tedrisini bir kenara bırakarak tasavvufa yönelmesi ve tasavvufî tecrübesini şiirsel bir dille, müzikal bir tarzda hatta dans eşliğinde ifade etmesi en önemli örnektir. Mevlâna örneğinde göze çarpan nokta tasavvufî bir yönelime sahip olduğu andan itibaren kurum olarak medrese dışına çıkmış olmasıdır. *Mesnevisi* kendisinden sonra kurulan Mevlevihanelerde okutulmuş, Mevlevihaneler hem makamlı bir şekilde *Mesnevi* okuyan mesnevihanların hem de sema yapan semazenlerin mekânı olmuştur. Mevlâna'dan sonra Molla Câmî ve Hâfız gibi güçlü bir medrese eğitimine sahip olan şahsiyetler şiir üzerinden tasavvufa yönelmişler ve müzikal icra ile uğraşmışlardır (Algar 2013; Averi, 2010). Tasavvufî şiir medrese eğitimli kişiler tarafından meydana getirilse de şiirlerin terennüm edildiği ve makamlı olarak okunduğu yerler medrese dışında özellikle tekke, dergâh ve hankâh gibi yerler olmuştur (Kara, 1990; Keyanî, 2013).

Bu arka plan üzerinden Melayê Cizîrî ve Dîwan'ının medreselerde meceler ve feqiler tarafından makamlı bir şekilde okunma sürecine daha yakından bakılabilir.

Emirlikler Döneminde Medreseler ve Klasik Kürt Edebiyatı

Türkler ve Farmlar dışında İslamiyetin Hicaz yarımadası dışında yayılmasından etkilenen bir diğer topluluk da Kürtler olmuştur. Farmlar ve Türkler'e benzer şekilde Kürtler de İslamiyet dinini benimsediklerinde eski dinlerini ve bu dini ifade etmekte kullandıkları dillerini büyük oranda terk etmek durumunda kalmışlardır. Abbasi İmparatorluğunun zayıflayarak Türk, Fars ve Kürt hanedan ailelerinin Merwaniler, Şeddadiler, Revadiler, Hasanvehyiler ve Eyyubiler ismiyle devletler kurduklarını Kürt hanedan alileri üzerine bir tarih kitabı olan Şerefname'den okumak mümkün (Şerefname, 2013). Bununla birlikte şu ana kadar yapılan araştırmalar neticesinde Kürt dilinin araştırmamıza konu olan Kurmanci lehçesinde on beşinci yüzyıla kadar eser verilmediği görülmektedir. Fars ve Osmanlı saharındaki benzer bir şekilde ana dile dayalı edebi üretim 16. yüzyılın ilk çeyreğinde İran Safevi Devletine karşı Osmanlı İmparatorluğu ile Kürt Emirlikleri arasında gerçekleştirilen ve özellikle Cizre, Bitlis, Van ve Hakkari merkezli Emirliklerin otonom bir statü kazanmaları sonucunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde bağımsız hükümet statüsünde olan Cizre, Hakkari, Bitlis ve Müküs Emaratlerinin hakimiyeti altında olan bölgelerde bu emaretlerin başındaki Mîrler tarafından kurulan ve himaye edilen medreselerde* ilmi faaliyetlerin yanı sıra edebi faaliyetlerin geliştiği

* İsimlerinde de anlaşılacağı üzere Mîrler tarafından kurulan medreselerin önde gelenleri şunlardır:

Cizre'de Medresa Sor [Kırmızı Medrese]

Eruh'ta Tanze Medresesi

Hizan'da Davudiye Medresesi

Müks'te [Van-Bahçesaray] Mîr Hesên Welî Medresesi

Şirvan'da Zeynel Bey Medresesi

Lice'de Vakıf Ehmed Bey Medresesi

Hoşab'ta İlim Medresesi

görülmektedir. Edebi ve ilmi faaliyetler medreselerde bilim dili olan Arapça'nın yanı sıra Kürtçe gerçekleştirilmeye başlamıştır.

Onaltıncı yüzyılda mîrler tarafından kurulan bu medreselerin ilk Kürtçe eser veren şairleri yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Mir Ye'qubê Zirkî ve Eliyê Herirî'dir (Adak, 179). Medreseler asıl ürünlerini yüzyılın ikinci yarısından itibaren vermeye başlamışlardır. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında yaşamış iki önemli medrese âlimi ve şairi çalışmamıza konu olan Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran'dır. Melayê Cizîrî klasik tarzda bir divanı Kürtçe olarak meydana getiren ilk kişi olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Medrese eğitimini Cizre, Hakkari, İmadiye ve Diyarbakır'da görenek Diyarbakır'da Mele Taha adında bir âlimden icazet aldığına inanılmaktadır (Adak, 195).^{*} Bu dönemin bir diğer önemli şairi olan Feqiyê Teyran asıl adı Muhammed olup Müks'te dünyaya gelmiş ve ünvanının da iaşret ettiği üzere medrese eğitimi almıştır. Feqiyê Teyran Mela^{**} gibi ğazelleriyle değil mesnevi tarzında yazdığı şiirleriyle meşhur olmuştur. Nasıl ki Melayê Cizîrî ilk Kürtçe divan yazarıysa Feqî Teyran'ın da ilk defa mesnevi tarzında tasavvufî manzumlar yazan kişi olduğu kabul edilmektedir (214). Feqiyê Teyran Attâr'ın *Mantkü't Tayr* kitabına da konu olan *Şeyh Senan* hikayesini Kürtçe yazmıştır. Bunun dışında *Bersîsê Abid*, *Zembîlfiroş*, *Kela Dimdimê* gibi sözlü edebiyatta var olan eserleri manzum şekilde yazılı olarak ifade etmiştir. Bir sonraki yüzyılda hem Kürtçe ürün veren şair sayısında hem de edebi türlerde bir artış meydana gelmiştir. Bu yüzyılın en önemli şairi olan Ehmedê Xanî de bir medrese âlimidir. *Mem û Zîn* adlı mesnevi tarzındaki eseri klasik Kürt edebiyatının en önemli örneklerinden biri sayılmaktadır. Bu eser dışında medrese öğrencileri için hazırlanmış *Nûbihara Biçukan* adlı ilk Kürtçe sözlük ve yine medrese öğrencileri için hazırlanmış ilk Kürtçe dini eser olan *Eqîda İmanê* adı manzum bir kitap yazmıştır.^{***} *Eqîda İmanê* adlı çalışmanın önemli bir özelliği bir çok dini ıstılahı Kürtçeleştirmenin yanı sıra Tanrı'nın sıfatlarının Arapça olarak bırakıldığı Türkçe gibi bir çok dilden farklı olarak Kürtçeleştirilmiş olmasıdır (Adak, 229).

On yedinci yüzyıl sadece şiir alanında değil nesir alanında da Kürtçe eser verilme-ye başlanan bir yüzyıl olmuştur. Eliyê Teremaxî adlı Müks'lü bir medrese âlimi *Serfa Kurmancî* adlı bir gramer kitabı yazmıştır (Adak, 240-241). On sekizinci yüzyılda ya-

---

Derzîn'de [Siirt] Şaqli Bey Medresesi

Girdikan'da [Siirt-Çevrimtepe] Nasır Bey Medresesi

Beyazid'da Sinaniye Medresesi

Bitlis'te Kamiliye [Melik Kamil Eyüb'e nispeten] Medresesi

Haci Bey Medresesi [Mevlana Muhammed Zikrî-Lice]

İdrisiye Medresesi [Bitlis]

İhlasiye Medresesi [Bitlis]

Şerefiye Medresesi [Bitlis] (Adak, 2013, 177-178).

* Melayê Cizîrî'nin hayatıyla ilgili olarak anlatılanlar menkıbelere dayanmaktadır. Devlet arşivlerinde ne orada okuduğuna ve ders verdiği inanan Medresa Sor'a [Kırmızı Medrese] ne de aldığı icazete dair bir belge bulunmamaktadır. Kırmızı Medreseyi ve yerel hafızada hatırlanma biçimini "Tarih Kültür Hafıza Bağlamında Cizre Kırmızı Medrese" başlıklı makalede ayrıntılı bir şekilde ele aldım. O dönemden bugüne hiçbir yazılı belgenin kalmamış olması bölgenin yaşadığı tarihsel tecrübeyle yakından ilişkilidir. Yıkıma dayalı bu tarihsel tecrübe makalenin ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere bu dönemin kişi ve olaylarının popüler hafızada yaşatılma biçimini de doğrudan etkilemiştir.

** Melayê Cizîrî'nin en yaygın lakabıdır. Bundan sonra bu isimle anılacaktır.

*** Her iki eser Türkçe çeviri ve tahlil ile birlikte Kadri Yıldırım tarafından hazırlanmış ve Avesta yayınları tarafından basılmıştır.

şamış iki önemli isimden biri olan Melayê Batê Kürtçe ilk Kürtçe mevlüt olarak kabul edilen *Mewludname*'yi yazmıştır (246). Yine bu dönemde Harisî Bitlisi tarafından Kürtçe *Leyl û Mecnun* [Leyla ile Mecnun] ve Selimê Silêman tarafından *Yusiv û Zêlixa* [Yusuf ve Züleyha] kaleme alınmıştır. Bu yüzyılda Mela Yünisê Helqetînî adlı bir medrese âlimi Ehmedê Xanî ve Eliyê Teremaxî'ye benzer şekilde medrese öğrencilerinin Arapça öğrenmesini kolaylaştırmak amacıyla eser kaleme almıştır (Adak, 275). Teremaxînin yazdığı eser sarf/morfoloji alanındayken Helqetînî *Zuruf* ve *Terkib* adlı eserlerini nahiv/sentaks alanında vermiştir (Adak, 276).

Bütüm bu gelişmeler sonucunda medreselerde bir taraftan Arapça dili ağırlıklı olmak üzere ilmi faaliyetler devam ederken, medrese âlimleri öncülüğünde, özellikle bunlar arasında tasavvufa ve şiire yatkın olanlar arasında Kürt dilinde felsefi-tasavvufî bir ekol gelişmiş ve bu yönlü eserler verilmiştir. Medresenin bu edebi eserlerin üretim mekânı olarak sembolize olmasının nedenlerinden biri bu tarihsel tecrübedir. Felsefi tasavvuf Kürtçe şiir formunda tarikat ehli insanlar tarafından değil medrese ehli âlimler tarafından geliştirilmiştir. Bu durum medrese ehli âlimlerin Mela'yı alımlama biçimlerini şekillendiren etmenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı İdari Sisteminde Medreseler, Taikatlar ve Kürt Edebiyatı

Osmanlı İmparatorluğunun merkezileşme politikaları sonucunda Kürt Emîrliklerinin ortadan kaldırılması klasik Kürt edebiyatının üretildiği merkezler olan medreselerin Mîrlik himayesinden mahrum kalarak ortadan kalkmalarına ya da ciddi anlamda zayıflamalarına neden olmuştur.* 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede ya doğrudan Osmanlı İmparatorluğu tarafından açılan okullar ya da bölgede etkinlikleri giderek artan Nakşibendi tarikatine bağlı şeyhler tarafından açılan medreseler boy göstermiştir.**

Osmanlı İmparatorluğu tarafından açılan modern okullarda eğitim dili Türkçe olurken şeyhler tarafından kurulan ve himaye edilen medreselerde hem ilim anlayışı dönüşüme uğramış hem de Kürtçe edebi üretimde mahiyet değişikliği yaşanmıştır.*** Bu dönemde yazılan şiirler genel olarak bağlı olunana tarikat şeyhi için kaleme alınmış medhiye ve mersiyeler tarzında olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı merkezileşmesine paralel olarak kent merkezlerinde merkezi idarenin kurumları kurulurken medreseler kırsal kesime çekilmişler ve bunun sonucunda köyler irili ufaklı bir çok medreseye ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Medreselerin köy yerlerine taşınması hem fiziki mekanlarında hem de siyasi iktidar ve toplumla kurdukları ilişkilerde dönüşümlere yol açmıştır. Medrese eğitimi mîrlikler döneminde olduğu gibi bu eğitim için inşa edilmiş müstakil yapılarda değil, öğrencilerin ders görmesi amacıyla camilere bitişik hücre adı verilen küçük odalarda, maddi imkansızlıklara yasaklamaların da eşlik ettiği yer ve dönemlerde mağaralarda ve samanlıklarda gerçekleştirildi.****

* Bu süreç ayrıntılı bir şekilde *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı Cumhuriyet Medreseleri ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri* başlıklı doktora tezimde ele alınmıştır.

** Burada hem Cizre ve Kırmızı Medrese makaleme hem de Nakşibendi makaleme atıf yapabilirim.

*** Halidî Nakşibendiliğin medreselerdeki ilim anlayışına etkisini Ümit Kurt ve Güney Çeğin tarafından derlenen *Kıyam ve Kıtâl: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devletin Kuruluşu ve Kolektif Şiddet* kitabı içinde yer alan "Hâlidî-Nakşibendilik ve Medreselerde İlim Anlayışının Dönüşümü" başlıklı makalede ele aldım.

**** Saha araştırmaları sırasında özellikle Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte doğu ve güneydoğu Türkiye'de yer alan medreselerde eğitimin yasaklamalar ve imkânsızlıklar nedeniyle ne tür zorluklarla devam ettirildiği anlatılırken

Modernleşme sürecinde medrese eğitiminin yaşadığı irtifa kaybı Mîrlik döneminin idealleştirilerek hatırlanması sonucunu doğurmuştur. Melayê Cizîrî'nin medreselerde okunma biçimi temelini hem on altı ve on yedinci yüzyıllarda medresenin ve medrese âlimlerinin ilmi ve edebi üretimde yerine getirdikleri rolden hem de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp günümüze değin devam eden Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin bu üretim sürecini akamete uğratan dinamiklerinden alır. Bir sonraki bölümde bu konu ayrıntılı olarak ele alınacaktır. İlk olarak Melayê Cizîrî'nin hayatına ilişkin anlatılara ve *Dîwan*'ına biraz daha yakından bakılacak ardından saha çalışması merkeze alınarak *Dîwan*'ın medrese çevrelerinde okunma biçimi analiz edilecektir.

Melayê Cizîrî ve Dîwanı

Yazımıza örnek teşkil eden kişi Cizre'de bulunan Kırmızı medresede ders verdiği ve burada defnedilmiş olduğu söylenen Melayê Cizirî'nin asıl adı Ahmed'dir. Şiirlerinde bu ismi de kullanmaktadır. Kaynaklara bakılırsa kendisi 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamış bir kişidir (Adak, 186-193). Mele unvanı klasik medrese eğitimi gördüğünü göstermektedir. Cizre'de bulunan Kırmızı Medrese'de ders verdiği inandırılmaktadır. İlimin doruğundayken bir rivayete göre hac ziyareti sonrasında bir başka rivayet göre ise bir kadına olan aşkıdan dolayı medrese eğitimini bırakarak tasavvufa ve mistik şiire yönelmiştir. Tasavvuf çevrelerinde Şeyh-el Cezeri olarak anılsa da en çok *Mela* unvanıyla bilinmektedir ve kendisi de *Dîwan*ında kedisinden *Mela* olarak söz etmektedir. Menkıbelerden hangisine inanılırsa inanılsın konu açısından önemli olan nokta iyi bir medrese âlimiyken medreseyi terk ederek tasavvufa ve mistik şiire yönelmiş olmasıdır. Bu noktada Gazalî, Mevlâna Celadeddin, Hâfız, Attâr, Molla Câmi, Molla Sadra ve bazı diğer tasavvufi şahsiyetler arasındaki benzerlik göze çarparacaktır.

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazı bilgiler *Dîwan*'ından yola çıkarak elde edilmeye çalışılmış diğer bilgiler ise tamamıyla halk arasında yaygınlaşmış olan menkıbelere dayanmaktadır. Melayê Cizîrî halk arasında büyük bir evliya olarak kabul edilip, hakkında en fazla menkıbe anlatılan şahsiyetlerin başında gelmektedir. Hakkında bu kadar çok menkıbe anlatılmış olması sadece medrese çevrelerinde değil popüler hafızada da önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Bu rivayetlerin önemli bir kısmı Mela'nın mecazi aşktan ilahi aşka yükselişi ve aşk ateşiyle yaşadığı manevi dönüşümler sonunda sahip olduğu kerametler ile ilgilidir. Rivayetlerde dile getirilen kerametlerden biri Mela'nın kendi şiirlerini makamlı bir şekilde okuması ve okuma sırasında büyük aşka kapılıp *cezbe düşerek** vücudunun ateş gibi olup sırtını dayadığı dağı kor haline getirmesidir. Rivayetin devamında bunu fark eden kadınların Mela'nın kasidelerini söylediği dağın yamaçlarına gidip kor haline gelmiş dağın yamaçlarında ekmeklerini pişirdikleri anlatılır.**

Rivayetlerde, Mela'nın bizatihi kendi şiirlerini makamlı bir şekilde okuduğu ve bu okuma sırasında vücudunun sahip olduğu aşkın etkisiyle koca bir dağı ısıtacak kadar

eğitimin samanlıklarda ve mağaralarda yürütülmüş olması en sık tekrarlanan temalardan biri olarak ortaya çıkmıştır.
* Cezbe, Allah'ın kulu kendine çekip yaklaşması anlamında tasavvufi bir terimdir (Yılmaz 1993, 7, 504). Bu anlamda cezbe hali kişinin Allah ile yakınlaşma anında kişinin kendinden geçerek akli melekelere ortadan kalktığı farklı bir hal olarak betimlenir.

** Bu menkıbenin farklı versiyonları vardır. Bazılarında sırtını yasladığı yerin *Medresa Sor* [Kırmızı Medrese] içinde yer alan bir kuyu taşı bazı diğerlerinde Cizre içinde bir taş olduğu belirtilir.

ınsındığına inanılması konumuz açısından önemli çerçeve sunmaktadır. Makamlı şiir okuma konusunda yaygın olarak anlatılan bir diğer menkıbe ise Mela'nın şiirlerini kendisiyle aynı makamda ve aynı aşkla okuyan biri olduğu vakit mezarından doğrularak o kişiyle birlikte şiir okuyacağını söylediğidir. Bu nedenle birçok medrese hocası ve talebesi Mela'nın Medrese Sor'da bitişik türbede olduğuna inanılan* mezarı başına gelerek yüksek sesle ve makamla *Dîwan*'ından şiirler okurlar. Bu duruma alan araştırması sırasında kendim de şahit oldum.**

Şiirlerini makamlı bir şekilde okuma, Mela'nın kendisini aynı aşk geleneğine bağladığı Molla Câmi ve Hafız ile bir benzerlik teşkil etmektedir.*** Molla Câmi'nin de âlimlerin sufiler tarafından alaylı bir şekilde *qil û qal* (dedi-denildi) şeklinde tarif edilen tartışmalarından kurtulmak amacıyla kendini musikiye verdiği ve Herat'taki ilk yıllarında musikiyle uğraşıp şarkı icra edip enstrüman çaldığı söylenmektedir (Algar, 2013, 18). Benzer bir şekilde Hafız'ın büyük bir şair olmanın yanı sıra şiirlerini makamlı okuyan bir şarkıcı olduğu söylenmektedir (Avery, 2010, xvii).

Dîwan

Melayê Cizîrî'nin Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde yazılmış olan *Dîwan*ı klasik edebiyatın divan tertibine uygun bir şekilde gazel, kaside, rubai, terkîp ve muâşerelerden**** oluşmuş bir divandır. Klasik divan edebiyatında kullanılan bir çok mazmun ve mistik alegori kendisinin *Dîwan*ında da bulunmaktadır (Alkış, 2014; Turan, 2010). *Dîwan*'da başta Hafız olmak üzere, Sa'dî Şirazî, Molla Câmi, Sühreverdi Maktul, Hallac-ı Mansur, İbn Arabî ve İhvan-ı Safa etkisi görülür.***** Söz konusu kişi ve ekoller medrese ehlinin olumlu bir görüşe sahip olmadığı isimler olup Hallac-ı Mansur ve Sühreverdi Maktul gibi bazıları hakkında ulemanın verdiği ölüm fetvaları da bulunmaktadır.

Dîwan'da en önemli tema aşktır ve bu yönüyle *Dîwan* lirik ve coşkun bir söyleyiş tarzına sahiptir. Mela, ilahî aşk üzerine yazdığı dizelerde evrenin ilahi sırları üzerindeki perdelerin Allah'ın ihsanıyla kaldırıldığını ve varlık alemini Allah'ın nuruyla temaşa edip, Allah'ın kendisine bahşettiği aşkla dolu kalp gözüyle alemini seyredip, dilinden dökülen dizelerin Ruhu'l Kudus olan Cebraîl tarafından kendisine ilham edilmiş icazlı

* Melayê Cizîrî'nin halkın ziyaretgahı haline gelen türbesindeki mezarın ona ait olup olmadığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Cizre'de yürüttüğüm saha çalışması sırasında sandukanın altında bulunan mezar taşının kırılmış olduğunu tespit ettik. Kentte görüşme yaptığımız yaşlı kişiler türbede bulunan mezarların kırıldığını ve mezar taşlarının yerlerinin değiştirildiğini aktardılar. Melayê Cizîrî'nin mezar taşı kendi gözleriyle gördüklerini ancak daha sonra resmi görevlilerce kırılmış olup bugün türbede yer alan hangi mezarın ona ait olduğunun bilinmediğini ifade ettiler. Daha ayrıntılı bilgi için "Tarih, Kültür, Hafıza Bağlamında Cizre Kırmızı Medrese" makalesine bakılabilir.

** Medrese eğitiminin bir kısmını Cizre'de sürdürmüş dedem Mele Muhammed de Mela'nın mezarından çıkıp kendisiyle kaside okuyacağı umuduyla defalarca türbesine giderek kaside okuduğundan söz etmişti. Ancak Mela'nın ruhu bir kez olsun tecelli etmemiş. Dedem bu durumu kendisindeki aşk eksikliğine ve makamının zayıflığına bağlıyordu.

*** Kalem hakkımızda neler yazdığını bilir misin ezelde? Sonunda kötüyü çıkardı adımızı/Sadi ile Cami'nin aşktaki şöhreti gibi âleme ifşa eyledi bizi//Şiraz'ın kutbu Hafız'dan anladıysan bu sırrı eğer Mela/Ney ile sazın avazıyla kanatlanıp ulaşırsın semaya. Mele Amedê Cizîrî, *Dîwan (Metnê Kirdî & Türkçe Tercümesi)*, İstanbul, Nübihar, 2008, s. 234-235.

**** Karşılıklı şiir söyleme.

***** *Dîwan*ın içeriğinin felsefi bir analizi için Halid Muhammed Cemil'in *Melayê Cizîrî Sevgi ve Güzelliliğın Şairi* adlı çalışmaya bakılabilir. Bir doktora tezi olan çalışma *Dîwan*'daki felsefi ve tasavvufi temaları anlamak için iyi bir giriş niteliğindedir. Bu konuda yapılan bir başka akademik çalışma ise M. Nesim Doru tarafından gerçekleştirilen *Melayê Cizîrî: Felsefi ve Tasavvufi Görüşleri* başlıklı çalışmadır.

[mucizeli] sözler olduğunu belirtmektedir:

Allah ji nûra sermedî yek qetreyek da Ahmedî
Şîrînî û remzek we dî medhûşî ma hetta ebed

[Sermedî nurundan Allah bir lem'a verdi Ahmed'e
Öyle bir remiz ve tatlılık gördü ki medhuş kaldı öylece] (Cizîrî, 2008, 320-321)

Ji 'îna yet nezerê xas e ku her mesre'e û beytek
Allah Allah ji çi nûr e di seraya me lebaleb

[Şiirimizin her mısraı, her beyti Allah'ın has bir inayetidir bize
Çünkü şî'rimiz ab-ı hayat dolu bardaklardır lebaleb] (2008, 258-259).

Mînet ji Xwedayê ku bi 'ebdê xwe Melayî
İksîra xemê 'işqê, ne dînar û direm da

[Şükürler olsun Allah'a ki kulu olan Mela'yı
Aşk iksiriyle sarhoş etmiş vermemiş ona altınla gümüş sevgisini] (2008, 56-57)

Destê Cibrîlî hilavêtî ji bejna te nîqabê
Bi yeqîn qaf e li rojê were der sîne nîqabê

[Kaldırıp atı örtüyü üstünden Cibril kendi eliyle
Kafdağı nasıl örtüyorsa güneşi, öyle örtülüydü güneş yüzün] (2008, 118-119)

Mulhimê xeybê we îmlâ dikirit
Meded û feyzê ji Rûhilqudus î
[Gaybî ilham eden Allah böyle icra eder hükmünü
Ruhulkudus'ten gelir meded ve feyzimiz] (2008, 107).

Mela'nın ilhamını doğrudan Allah'tan aldığı ve kendi dilinden konuşanın *Ruhu'l-Kudus* olduğunu belirtmesi konumuz açısından özel bir öneme sahiptir. Bu beyitler, Pürcevâdî'nin (1999) Fars şairlerin Arabî vahiy denizinden çıkardıkları incileri Farisî bir kapta ifade etmelerine (15-48) benzer bir şekilde Kürtçe bir kapta ifade etmesi şeklinde yorumlanabilir. İ'câzlı* şiir söyleme divan şiiri estetiğinde önemli bir yer tutar (Mengi, 2010, 178). Mengi, "Divan Estetiği Açısından İ'câz" başlıklı makalesinde "İ'câz'ın şiir estetiği ile bağlantılı anlam kazanması Kur'an üzerine yapılan çalışmalarla ortaya çıktığını; Kur'an'la bağlantısı, dolayısıyla bir tefsir terimi olarak İ'câzu'l Kur'an da, Kur'an'ın, sözleri, içeriği, üslubu ve şiirselliğiyle insanı Kur'an'a benzer getirmekten,

* Arapça olup acz kökünden gelen i'câz; mucizeyle daha doğrusu mucize göstererek aciz kılmakla bağlantılı bir kelime olup şiir terimi olarak şairin şaşırtacak güzellikte, incelikte ve zekice şiir söyleyerekdinleyeni şaşırtması, kendine hayran bırakması diye bilinir (Mengi, 2010, 171-172).

onun benzerini düşünmekten aciz bırakması, engellemesi” anlamına geldiğini belirtir (173). Mengi, şiirin ilham ve keşif yoluyla vücuda getirilmesi ile i’câzlı olması arasındaki bağlantıyı şu şekilde açıklar:

“Divan şiiri geleneğine göre, şaire sanat gücünü sağlayan şairin doğuştan getirdiği yetenektir. Yetenek, dad-ı Hak, yani Allah vergisidir. Şairin işi, yeteneğiyle yarattığı ama İslam estetiğinde kabul gördüğü üzere-daha doğrusu keşfettiği sanatıyla- marifet göstermek, marifetiyle çevresini etkilemek; renklendirmek ve canlandırmaktır... Şiir, divan şairi için istidat, ilham, icat ya da keşif işidir... Şiirin doğuşu istidada ve keşfe dayandırılınca zaten fizikötesiyle, olağanüstüyle yüce ve kutsal olanla bağlantılıdır. Bilindiği gibi gelecekte özellikle mesnevi yazma geleneğinde çoğu zaman hâtif yani gaipten gelen sesle işe başlanır. Hâtif ya da hâtif-i gaiip ise belli ki ilhamdır (182). Kısacası şiir başta da son da mucizeyle vardır; zaten ilham da mucizenin parçasıdır ya da şiir mucizeden gelir (183).

Bu anlamda Mela ve *Dîwan*’ı ilahi sırların ve Allah aşkının Allah’ın ilham etmesiyle Kürtçe dile getirildiği ve böylelikle Kürt dilinin kutsallaştırıldığı sembolik bir örnek durumundadır. Mela’nın dilinde ilham yoluyla Kürtçe dilen Allah’ın kendisidir. Yani Allah kalbe ilham verme yoluyla Kürtçe de konuşmaktadır. Bu yönüyle Mela’nın *Dîwan*’ı din dilinin Kürtçeleştiği bir örnek durumundadır.

Mela’nın *Dîwan*’ının bir diğer özelliği derinlikli bir felsefi tasavvuf niteliğini haiz olmasıdır. İbn Arabî’nin Vahdetü’l Vücut felsefesi, İbn Sina ve Sühreverdî’nin İşraq felsefeleri, Antik Yunan felsefesine ait kişi ve ıstılahlar şiirlerinde yer almaktadır. Böylesi bir felsefi yetkinlik onun ilahi ilhama mazhar aşk ehli biri olduğu kadar derin bir ilmi ve felsefi eğitim ve bilgiye sahip âlim ve filozof bir kişi olduğunun delili olarak da görülür.

Hostayê ‘ışqê dil hevot ser ta qedem hingî disot
Remza enelheq her digot bawer bikin Mensûr e dil

Dil Ka’be ye mewla ye lê narê Kelîm îsa ye lê
Bangê enellah daye lê hem Ke’be û hem Tûr e dil
[İstila etti gönlü aşk üstadı yanıp tutuştu o anda baştan aşağı
Tekrarlamakta ene’l-hak remzini inan şimdi Mansurdur gönül

Kabesidir mewlanın gönül, ateşidir Kelîm Musa’nın gönül
“Enellah” sesi duyulur onda, hem Kâbe hem Tûr’dur gönül] (2008, 404-405)

...
Ne bi qanûn ku îşaret bi şifaê bikirit
Ez hilakê xwe di ‘ışqê bi necatê nadim*

[Kanun ile şifaya işaret etmese eğer sevgili
Aşk yolundaki helakı kurtuluşa değişmem] (408-409).

Dîwan’daki bu felsefi ve ilmi boyut Mela’nın tarikat çevrelerinden ziyade medrese çevrelerinde gördüğü rağbetin nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Mela hem ilmi ve edebî bir zirveyi temsil eder hem de bunların Kürtçe ifade edilebileceğine dair bir örneği. Saha araştırmalarının verileri analiz edilirken bu noktaya tekrar dönülecektir.

* Bu dizide geçen kanun, işaret, şifa ve necat İbn-i Sina’nın dört kitabının adıdır.

Bir sonraki bölümde saha araştırmalarına dayalı olarak Mela'nın medrese çevrelerinde algılanma ve okunma tarzına daha yakından bakılacaktır.

Dîwan ve Medrese Ehli

Melayê Cizîri Diwan'ın medrese âlimleri arasında neden bu kadar değer gördüğü ve makamlı okuma için daha çok *Dîwan*'ın tercih edildiğini anlayabilmek için bir dizi saha araştırması gerçekleştirdim. Saha araştırması iki etapta oluştu. İlk etapta sesi ve *Dîwan* okuma makamı çok beğenilen ve *Dîwan* üzerine çalışma da yürütmüş bir *meleyle* üç ay boyunca haftanın belli günleri bir araya gelerek *Dîwan* okuduk. Bu üç aylık *Dîwan* okuma sürecinin ardından Diyarbakır ve Cizre'de bazı *mele*, *şeyh* ve *feqîlerle* Melayê Cizîri, *Dîwan*'ı ve makamlı *Dîwan* okuma geleneği üzerine bir dizi görüşme gerçekleştirdim. Diyarbakır'daki üç aylık *Dîwan* okuma deneyimim sonraki saha araştırmalarında doğru soruları formüle etmeme büyük katkı sundu.

“Mela Derin Bir Adamdır Hem de Çok Derin...”

Birlikte *Dîwan* okuması gerçekleştirdiğimiz Mela Sadık* Diyarbakır ve Van'da farklı *seydaların* yanında okuyarak medrese eğitimini tamamlamıştı. Diyarbakır'da doktora çalışmam için alan araştırması yürüttüğüm sırada bir caminin imam odası olarak kullanılan bölümünde bir grup *mele* ile gerçekleştirdiğim görüşme sırasında konuşmaların klasik Kürt edebiyatı ve Melayê Cizîri'ye gelmesi üzerine cemaat kendisine dönüp “Mele Sadık, bize Mela'dan bir kaside oku da kalbimizin, kulağımızın pası gitsin” demişti. O da eline kulağına götürüp makamlı bir şekilde Mela'nın bir şiirini okumuştu. Orada bulunan *meleler* büyük bir huşu ve zevk içinde okunan kasideyi dinlemişlerdi. Doktora çalışması sırasında müteaddit defalar görüşme gerçekleştirdiğim Mela Sadiq'la ilişkimiz doktora çalışması sonrasında da devam etti. Tarih ve edebiyata özel bir ilgisi vardı. Klasik Kürt ve Fars edebiyatını medrese eğitimi gördüğü yıllarda çalışmıştı. Hafız'ın divanını ve Sa'di'nin eserlerini çalışmıştı. Kendisiyle zaman zaman Diyarbakır'ın Sur ilçesinde bulunan “dini kitap” satan kitapçıların dolaşırdık. Bu kitapçılar genelde bir pasajın içinde bulunup dışarıdan fark edilmeyen ve sadece müdavimlerinin bildiği kitapçılar olup medrese kitapları satan yerlerdi. Arap dili eğitimi için temel olan *Sarf* ve *Nahiv* kitapları dışında, fıkıh, hadis, tefsir, akaid ve tarih kitapları satılırdı. Satılan kitapların çoğu Arapça olmakla birlikte bazen açıktan bazense müşterisine özel olarak verilmek üzere Kürtçe tarih ve edebiyat kitapları da bulundurulurdu. Kürtçe kitapların başında Mela'nın *Dîwan*'ı gelirdi. Bunun yanı sıra Hafız'ın, Sa'di'nin ve Attar'ın Farsça kitaplarını bulmak da mümkündü. Suriçi'ndeki kitapçıları gezdiğimiz bir gün bana “Eğer Ortadoğu'nun ve İslâm dünyasının antropolojisini yapmak istiyorsan mutlaka Ehmedê Xani'yi, Mela'yı, Sa'di'yi, Attar'ı ve Hâfız'ı oku. Çünkü bu adamlar İslâm dünyasındaki ama özellikle de Ortadoğu'da insanları, adetleri, gelenekleri anlamının en iyi yolunu sunarlar sana. Onlar da kendi dönemlerinin antropologlarıdır” demişti gülümseyerek.

Mela ve *Dîwan*'ını ile *Dîwan*'ın okunma biçimini antropolojik bir yöntemle çalışmaya karar verdiğim zaman bu kararımı Mele Sadık ile paylaşıp kendisinin görüşlerini ve bu konuda bana yardımcı olup olamayacağını sordum. Mele Sadık derin bir nefes alıp, gözlerini kısıp bir süre sessiz kaldıktan sonra “Bu iyi bir fikir olabilir, ben de

* Alan araştırması etiği gereği bazı isimler görüşme yapılan kişilerin isteği doğrultusunda değiştirilerek verilmiştir.

elimden gelen yardımı sunmaya çalışırım; ancak dikkat et ‘Mela derin bir adamdır hem de çok derin (vurgu bana ait)’” diyerek karşılık verdi. Mela’nın derinliğini bir medrese âlimiyle birlikte keşfetmek amacıyla kendisine *Dîwan*’ı birlikte okumayı teklif ettim, kendisi de kabul etti. Üç ay süresince Suriçinde bulunan bazalt taşlarından örülmüş avlulu bir Diyarbakır evinin bir odasında birlikte *Dîwan* okuduk.

Yöntem olarak önce *Dîwan*’dan bir şiir okuyorduk ardından kelimeleri ve ıstılahları günümüz diline çevirerek düz bir tercüme yapıyorduk. Sonrasında Mele Sadık okuduğumuz şiirde geçen kavram, yer ve kişi isimleri üzerinden şiiri yorumluyordu. Okuduğumuz şiirlerde gönderme yapılan farklı felsefi, tasavvufi ve ilmi ekolleri hem Mela’nın ilmi derinliğini hem de yaşadığı dönemde medreselerde tahsil edilen ve bugün ortadan kalkmış olan yüksek ilim ve felsefi seviyesinin bir göstergesi olarak değerlendiriyordu. *Diwan* tasavvufi bir mahiyete sahip olsa bile bu tasavvufi temaların ele alınma ve ifade edilme biçimi ancak sağlam bir medrese eğitimi almış, dini ilimlerde derinleşmiş biri tarafından yazılabilecek bir mahiyete sahipti. Zaten Mela’nın kendine örnek aldığı Molla Câmî, Hâfız, Sa’dî gibi şairler de köklü bir medrese eğitimi almışlardı. Bu nedenle sofular değil âlimler ona sahip çıkmışlardı. Mele Sadık ilmi alt yapının gerekliliğini Mevlâna-Şems ilişkisini örnek göstererek şu şekilde açıklamıştı:

Şems bir kalenderî dervîşti. Bir âlemi seyre dalabiliyordu ama onu ifade edecek ilmi gücü yoktu. Bu ilmi güç ancak ilmi bir eğitim aracılığıyla elde edilebilirdi. O da Mevlâna’nın elinden tuttu aynı âlemi seyre götürdü. Mevlâna gördükleri karşısında büyük hayrete kapıldı ve bunları yazmaya başladı. Mevlâna âlim olmasaydı bunları yazamazdı. Tıpkı İbn Arabî’nin, Hâfız’ın ve Molla Camî’nin mistik tecrübeyi felsefi ve şiirsel bir dille ifade edebilmelerini olanaklı kılan şeyin onların almış olduğu medrese eğitimi ve bu eğitim sırasında hasıl ettikleri ilim olması gibi.

Mele Sadık’a kendisinin Melayê Cizîrî’ye olan ilgisinin nereden geldiğini ve *Dîwan*’ı şerh etmeyi nasıl öğrendiğini sorduğumda bunun bir hocasının özel ilgisinden kaynaklandığını söyledi. Hocasıyla birlikte ders okudukları saatler dışında Mela’nın *Dîwan*’ı okurlarmış. Medrese müfredatının Arap dili grameri ve İslâmî ilimler üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde Mela’nın *Dîwan*’ının ders olarak okutulması bir zorunluluk olarak görünmese de medrese çevrelerinde görmüş olduğu saygınlık sıra kitapları [*kitebên rêzê*] dışında okunan ve tetkik edilen bir kitap olması gerektiği beklentisini yaratır. Mele Sadık’a bölge medreselerinde tasavvufî metinlerin okutulup okutulmadığını sorduğumda “ancak sıra kitapları tamamlandıktan sonra Sa’dî’nin *Gülîstan*’ı ve Attar’ın *Pendname*’sinin ahlakî olgunlaşmayı sağlamak amacıyla okunduğunu” söyledi ancak Mela’nın *Dîwan*’ı bu tarz okunan tasavvufî metinler arasında bulunmuyordu.

Bu noktada Mela’nın *Dîwan*ının neden sadece tatil zamanlarında ve makamlı bir şekilde okutulduğunu sorduğumda sonraki saha çalışmaları için ön açıcı olacak şu cevabı verdi:

Medrese ilimleri Arapça’dır. Bunları öğrenmek zorundayız yoksa düzgün ibare okuyamaz ve ibarelere doğru anlama veremeyiz.* Bunun için uzun bir eğitim gerekir. Arap dili ve grameri ve bunlara dayalı dini ilimler tahsil etmek için medrese müfredatında yer alan sıra kitapları** [*kitebên rêzê*] da denilen kitaplar okunur. Bir medrese âliminden

* İbare okumak ve doğru anlam vermek terim olarak Arapça bir cümleyi doğru bir şekilde okuyup anlam vermek anlamında kullanılmaktadır.

** Bu kitaplar genelde Arap dili ve grameri üzerine olan kitaplardır.

beklenen bu kitaplar üzerinde ders verecek düzeyde ihtisaslaşmaktı. Bunun haricindeki ilimleri ve kitapları okumak ayrı bir ihtisaslaşma gerektirirdi. Bu durum hem bu ilimlere ilişkin okuyacak kitap hem de bunları okutacak bir *seyda** bulmayı gerektirir. Bunların sayısı ise zaman içerisinde giderek azalmıştır. Mela da bir medrese hocasıydı ama yazdığı *Dîwan*'a bakınca sadece Arap dili ve gramerini ve buna dayalı dini ilimleri okumadığını görüyorsun. Güçlü bir ilmi, felsefi ve edebi bilgisi vardır. Bunları mutlaka bir yerlerde tahsil etmiş olmalı. Bugün Mela'yı medresede okutamazsın çünkü çok az hoca onun *Dîwan*'ını ilmi olarak çalışmıştır. İkincisi ise *Dîwan* Kürtçe'dir ve Kürtçe yasaktır. Benim öğrenciliğimde bile *Dîwan*'ın yazılı nüshasına ulaşmak zordu ve yasaklı olduğu için yazılı nüshayı bulundurmamak büyük suç sayılıyordu. Belki de bu nedenle *meleler* ve *feqîler Dîwan*'ı ezberleyip zihinlerinde muhafaza ederek ses yoluyla yaygınlaştırdılar.

Mele Sadık'ın değerlendirmesi alan araştırması sırasında sürekli olarak ifade edilen iki kabule dayanıyor. Bir tanesi tarihsel bir karşılaştırmaya dayalı olarak *Dîwan*'ın ortaya çıkarıldığı dönem ile içinde bulunulan dönem arasında ilmi anlamda yaşanan irtifa kaybıdır. Diğeri de Mela'nın yaşadığı dönemde yasak olmak bir yana ilmi ve edebi üretimde kullanılan Kürtçe'nin modernleşme sürecinde yasaklı dil statüsüne koyulmasıdır. Bu durumda Kürtçe yazılı bir *Dîwan*'ı anlamak ve bir çalışma programının parçası yapmak için gerekli olan ilmi ve dilsel donanım edinilememektedir.

Diyarbakır'da görüşme yaptığım İsmail adlı bir diğeri *mele Dîwan*'ın sözlü olarak ve makamlı bir şekilde okunmasını şöyle açıklamıştı:

Mela'nın sözlü aktarımının nedenlerinden biri de Kürtçe eğitimin olmamasıdır. Seviyorlar, dinliyorlar ama okuyamıyorlar çünkü Kürtçe alfabeyi bilmiyorlar ve okumaya alışmamışlar. Arapça okuyabiliyor ama Kürtçe okuyamıyor çünkü medresede eğitimi yok. Eğer ilgisi yoksa bilmiyor, ilgisi varsa ilgili olan *seydanın* yanına gidip okuyor.

Diyarbakır'da farklı *melelerle* yürüttüğüm alan araştırması 16. yüzyıldan 20.yüzyıla medrese eğitiminin değişen karakterini gösterecek niteliğe sahip veriler çıkardılar ortaya. Görüşem yaptığım *meleler*, güçlü bir medrese eğitimi almakla birlikte sonradan medreseyi terk ederek tasavvufi bir yol tutan Mela'nın medrese çevrelerinde çok sevilmesine hatta bu medreselerin ilmi ve edebi seviyesinin sembolü olarak görülmesine rağmen ilmi olarak çalışılmayıp sadece sözlü olarak okunduğuna yönelik sorularıma ana hatlarıyla aşağıya alacağım tarzda cevaplar verdiler:

Medreselerde özellikle son yüz yıldır sarf ve nahiv [Arap grameri] okutuluyor. Doğru düzgün tefsir, hadis ilmi bile yok. Dolayısıyla Mela'yı ortaya çıkaran ilim de Mela'yı okuyup yorumlayabilecek ilim de gelişmiyor... Bu nedenle müderrisler Arapça'yı mükemmel biliyordu, ama köylü Kürtçesi dışında Kürtçe bilmiyordu, çünkü çalışılmıyordu. Yine de Kürt dilinde bir âlim tarafından verilmiş harikulade bir eser olduğu için sahipleniyordu onu...

Din âlimleri tarafından kurulmuş derneklerden birinde gerçekleştirdiğim bir görüşmede dernekte bulunan kişilerden biri kırk elli yıl kadar önce babasının *Weyşiqanê Jorîn* [Yukarı Veysikan]** köyünde öğrencilerine *Dîwan* okuttuğunu söyledi. Öğrencilerine sıra kitapları dışında *Dîwan*'ı da okuyup öğrenmelerini tembih ediyormuş. Lice ve Hazro'nun geçmişte ilçe merkezleri olmasına rağmen bugün köy statüsünde olan

* Ders verme ehliyeti olan *melelere seyda* denilmektedir. Efendi anlamına gelen Arapça seyid kelimesinin Kürtçeleşmiş formudur.

** Silvan'a bağlı bir köy

Handûf, *Riclik* gibi köylerinde kırk elli yıl öncesine kadar da bazı *seydaların Dîwan*'ı okuttukları anlatıldı ve ardından bunların giderek azaldığı ve medreselerde Arap dili ve gramerinin ağırlığının giderek arttığı vurgulandı. Medrese eğitiminin sadece Arap dili ve gramerini öğrenilmesine indirgenmesi bölge medreselerinin yaşadığı ilmi irtifa kaybının önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirildi. Medrese âlimleri, yasaklı oldukları için resmi gelir kaynaklarından ve diploma niteliğinde verdikleri icazetleri mezunları için yasal iş olanakları yaratmaktan yoksun olan medreselerin bırakın ilmi faaliyet yürütmeyi bütün enerjilerini ayakta kalmak için harcadıklarını bu nedenle dinî, felsefî, edebî ilimleri çalışmaya güçlerinin ve zamanlarının kalmadığını belirttiler.

Medrese çevreleri kadar tarikat çevrelerinin Mela'ya yaklaşımı da konunun anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Mela medresede eğitim görüp, medrese hocalığı yapmasına rağmen sonuçta medreseyi terk etmiş, herhangi bir tarikata girip bir şeyhe bağlandığına dair bir bilgi bulunmasa da, kendini ilahî aşka ve bunun ifade aracı olarak da tasavvuf ve şiire vermişti. Doğal olarak Mela'nın medrese çevrelerinden daha ziyade tasavvuf ve tarikat çevrelerinde revaçta olması ve benimsenmesi beklenebilir. Bu konuda önce birlikte *Dîwan* okuduğum Mele Sadık ardından Diyarbakır'da görüşme gerçekleştirdiğim *melelerin* değerlendirmelerini aktaracağım. Birlikte *Dîwan* okuduğumuz Mele Sadık Mela'nın tasavvuf ehli olmakla birlikte tarikat ehli olmadığını ve dünyevi herhangi bir şeyhe intisab etmediğini [bağlanmadığını] ifade etmişti. Mela ekol olarak felsefî tasavvufa bağlıydı oysa 19. yüzyıldan itibaren Kürtler arasında tasavvuf Hâlidî-Nakşibendî şeyhler ve bunların tarikat kurumları aracılığıyla yaygınlık kazandı. Hâlidî-Nakşibendîlik felsefî tasavvufa sıcak bakmıyordu ve şeriatın zahirine aykırı tasavvufî anlayışlar konusunda oldukça temkinli bir yaklaşıma sahipti. Buna ek olarak Nakşibendî şeyhlerinin devletle geliştirdikleri himaye ilişkisinin niteliğine göre de Kürtçe *Dîwan* yazmış birine karşı sergilenen tutum değişiklik gösterebiliyordu.

Görüşme yaptığım diğer *meleler* tarikat çevrelerindeki şiir algısına dikkat çekerek şöyle bir değerlendirmede bulundular:

Tarikat çevrelerinde şeyhin meclisinde kaside tarzında makamlı şiir okunur ancak burada makamlı okuma için seçilen şiirlerde “Sen bizim canımızsın, Sen bizim ruhumuzsun, Bizim mürşidimizsin” şeklinde tarikatın şeyhine methiyeler dizilir ve şeyhin kerameti anlatılır. Ancak medresede durum farklıdır. Mela Allah aşkından Allah'ın nurundan söz eder. Medresede övgü şeyhe değil Allah'adır. Medrese hocaları şeyh kasideleri okunduğunda deliye dönerler ve okuyanları “Mela okuyun, Feqî okuyun şeklinde uyarırlar.

Alan araştırması tarikat çevrelerinin Mela'ya yaklaşımının yere ve zamana göre değişiklik gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Kendisi de tasavvuf alanında akademik çalışmalar yürüten ve dedeleri şeyh olan Cizreli bir akademisyenle yaptığımız görüşmede tasavvufî çevrelerin Mela'ya ve *Dîwan*'ına yaklaşımını sorduğumda:

Babam ve dedelerim bundan yüz yıl öncesine kadar Cizre'de *Dîwanhanlar* bulunduğunu anlatmışlardı. Bunlar özellikle *Dîwan*'ı ezberler ve makamlı bir şekilde okurlarmış. Ancak bu gelenek yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Bu tedrici ortadan kalkma durumu toplumsal ve siyasal şartların değişmesiyle açıklanmalıdır, yani imkânsızlık ve serbestinin olmaması. *Dîwan*, değer verilmediğinden değil imkân olmadığından giderek daha az okunmaktadır...

Bugün de bölgede etkinliğini sürdüren şeyh ailelerinden birine mensup bir kişiye ailenin kurduğu medreselerde Mela'nın *Dîwan*'ının okutulup okutulmadığını sorduğumda aile büyüklerinden Mela ile ilgili şöyle bir değerlendirme duyduğunu aktarmıştı: "O'nun yaptığı iş keskin kılıç üzerinde pehlivanlık yapmak gibidir, dikkatli olmazsan başın gider." Mela'nın *Dîwan*'ında ifade edilen felsefi tasavvufun akidevî konularda sağlam temeli olmayan sıradan halk kitlelerini yoldan çıkarabileceği korkusuyla tarikat mahfillerinde sadece şeyhlerin özel meclislerinde okunduğu yapılan başka bir değerlendirmeydi. Tüm bu değerlendirmeler *Dîwan*'ının medrese ve tarikat ehli kesimler tarafından değerlendirilme ve performe edilme biçimlerinin daha geniş bir siyasal ve tarihsel bağlama oturtulması gerektiği yönündeki yönlemsel tercihini yerindeliğini göstermektedir.

Diyarbakır'da gerçekleştirdiğim görüşmelerin ardından Cizre'ye giderek kentte bulunan şeyh ve *melele*lerle bir dizi görüşme gerçekleştirdim. Cizre Mela'nın türbesinin ve ders verdiği inanan medresenin yanı sıra Mela'ya ilişkin bir çok menkıbenin kentin sokaklarında hâlâ yankılanmakta olduğu yerd. Mela'ya ilişkin hafızanın hâlâ bu kadar canlı ve güçlü olduğu alan araştırmaları sırasında kendini gösteren en önemli olgulardan biriydi.

Mela Babdır... Başlangıçtır

Cizre'de yürüttüğüm alan araştırması sırasında kentteki şeyh âilelerinden birine mensup olup bir camiye bitişik hücrede medrese eğitimi veren Şeyh Ali* ile *Dîwan* ve *Dîwan* okuma geleneği üzerine bir dizi görüşme gerçekleştirdim. Bir tarikat şeyhi olmakla birlikte medresede eğitimi de veriyor olması nedeniyle hem tarikat hem medrese çevrelerinin yaklaşımlarına yakından tanıklık edecek birisi haline getiriyordu onu. Medrese hocalarına yönelttiğim soruları Şeyh Ali'ye de yönelterek medrese tarikat çevrelerinde *Dîwan*'ı öğretmek için özel bir eğitim verilip verilmediğini sordum. Cevaben "Özel bir öğretmeni yoktur. *Feqî*ler birbirinden öğrenirdi. Bu kendiliğinden olurdu. Birbirlerinden dinlerlerdi *Dîwan*'ı ve dinleye dinleye ezberlerlerdi" değerlendirmesinde bulundu. Peki *Dîwan feqî*ler tarafından neden bu kadar çok seviliyordu diye sorduğumda şu yanıtı verdi: "Bu mıntıkada İslâm tasavvufur tasavvuf da İslâm'dır, mutasavvıf ve Müslüman aynı şeydir" cevabını verdi. Neden böyle olduğunu sorduğumda da Hz. Muhammed ve Ebubekir'den yola çıkarak "Sahih İslâm'ın tasavvufi anlayış olduğunu" söyledi.

Kentte bulunduğum süre zarfından görüşme yaptığım Mele Şerîn de benzer bir değerlendirmede bulunarak "tasavvufî anlayışın Şarkî, İranî bir özellik olup bu bölgenin dindarlık anlayışında Allah'a ulaşma, Allah'la bir olma düşüncesinin hep var olduğu o nedenle de İslâmiyet'i kabulle birlikte dini bu tasavvufi çerçevede yaşadıkları ve tecrübe ettikleri" değerlendirmesinde bulunmuştu. Bu değerlendirmeler bölge insanının *Dîwan*'da dile getirilen dindarlık anlayışına yatkınlığına dair bir açıklama çerçevesi sunsa da medrese ehli çevrelerin ilmi olarak tasavvufa ilişkin geliştirdiği tutuma dair bir bilgi vermemektedir.

Sorularımı *Dîwan* üzerine yoğunlaştırdığımda Şeyh Ali, *Dîwan*'ın sadece edebi bir eser değil, beyan, mecaz, istiare, belagat gibi temel edebi ilimlerin yanı sıra, dini ilimlerden felsefeye, tıptan astronomiye birçok ilmi ihtiva eden bunlarla ilgili bilgiler veren, adeta bütün ilimleri kendinde cem eden bir kitap olarak görüldüğünü belirtti ve *Dîwan*'ın

* Alan araştırması etiği gereği isimler değiştirilerek verilmiştir.

bütün bu ilimlere dayalı bir nevi Kur'an tefsiri olarak değerlendirilebileceğini söyledi. Bu oldukça dikkat çekici bir değerlendirmeydi çünkü Mevlâna da *Mesnevi*'nin girişinde kitabının bir nevi Kur'an tefsiri olduğunu belirtiyor. *Dîwan*'ın Kur'an tefsiri olarak görülmesi sahip olduğu yerin önemini ve bölgedeki dini anlayışın niteliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Şeyh Ali devamla *Diwan*'da ilmi özelliklerden dolayı ilim ehli tarafından çok kıymet gördüğünü ancak *Dîwan*'ın sadece ilmi özelliklerine indirgenecek bir eser olmadığını belirtti. *Dîwan* bundan çok daha fazlasıydı. İçinde var olan ve Allah aşkını en yüksek noktada işleyen şiirleriyle *Dîwan* zikir ehli için de bir hazine niteliğindediydi. "Biz kendimiz, Mela'yı okuduğumuz divanları zikir meclisi de sayıyoruz. *Dîwan* okumak hem zikirdir hem ibadettir, her şeydir." Değerlendirmesinde bulundu.

Şeyh Ali'ye tarikat çevrelerinin medrese ehliyle karşılaştırıldığında Mela'ya karşı daha temkinli yaklaştığı gözleminde bulunduğumu söylediğimde şu cevabı verdi:

Mela ilim ve aşkın zirvesidir. Bir kere hiç şeyh makamı ne olursa olsun Mela'yı karşısına alamaz. Şeyhliği ve âlimliği sorgulanır. Benim de, babalarım ve dedelerimin de mensubu olduğu Nakşibendî şeyhleri ona bir şey ekleyemezler. Hepimizin yaptığı onu anlamaya çalışmaktır. Cizre'li Şeyh Seyda *Dîwan*'ı çok severdi ve müderrisleri olan Seyid Eliyê Findıkî ve Mahmut Bilge'ye *Dîwan*ı şerh etmek teklifinde bulunmuş. Üçü o gece bir şiiri şerh etmişler yani mana vermişler sabah da bir araya gelmişler ve karşılaştırmışlar. En çok Mahmut Bilge'nin şerhini beğendiklerinden onun devam etmesini istemişler. Ama sonra Mahmut Bilge birkaç defa yazdıklarının tamamını nehre atmak zorunda kalmış korkudan. Yani ilgisizlik değil korku ve imkansızlık vardı.

Şeyh Ali'den Mela'nın nasıl bir eğitim yoluyla bu tür bir zirveyi yakaladığını kimlerden eğitim aldığını sorduğumda Mela'nın sembolik önemini gösterecek bir cevap verdi:

O'nun maddi bir üstadı yoktur. O başlangıçtır. Asıldır. Babdır*. Vezin odur. Ekmek ve su gibidir. Tadı bir şeye benzemez, sadece kendine benzer. Biz öğrencilere *nasaranın*** babı nedir dediğimizde cevap vermez çünkü kendisi babdır. Mela da böyledir işte. Onda her şey vardır. Herkes kendi hissesine göre bir şey alır. Kimi aşk kimi zevk kimi ilim. Bu nedenle ehli ilim kendini Mela'ya bağlar. Çünkü o buradan çıkmıştır ve buraya aittir. Burayı, buradaki aşkı, ilmi temsil ediyor. Mela bu anlamda ilim ehlinin hem başlangıcı oluyor hem de varlığıyla onu sembolize ediyor, vücuda gelmiş hali olarak görülüyor. Yani Mela'nın *Diwan*ın sayesinde hem ilim ehli hem de aşk ve mana ehli olmanız mümkündür.

Peki, *Dîwan*'ı Mela'yı medreseden çekersek geriye ne kalır diye sorduğumda "Tatsız tuzsuz bir şey olur. Ben gitmem şahsen o medreseye. *Dîwan* sadece edebiyat değildir ki, *Dîwan* ilimdir de" cevabını vermişti.

Şeyh Ali Mela'nın bu kadar benimsenmesinde Cizreli olmasının da bir önemli bir rolü olduğunu belirterek: "Cizre, Botan Beyliğinin başkenti olarak görülüyor. Nasıl ki Şam, Bağdat uleması çok meşhursa Cizre uleması da öyledir. Çünkü başkenttir, zenginlik ve serbesti vardır" değerlendirmesinde bulundu. Burada Mela üzerinden kendini ifade eden başka bir özlemin ifadesi kendini göstermektedir. Mela Kürtlerin hem ilimde ve tasavvufta, hem de mamur ve özgür olmada zirve oldukları bir dönemi sembolize edi-

* Arapça gramerinde altı kök fiilden her birine verilen addır. Bütün diğer fiiller fiil üretiminde ölçü de olan bu altı fiilden birinden türetilir.

** Medrese öğrencilerinin Arapça öğreniminde okudukları ilk kitap olan *Emsile*'de yer alan ve yardım etti anlamını taşıyan ilk fiil babıdır.

yor. *Dîwan*'da adı geçen ama artık bugün medreselerde okutulmayan bir çok ilim örnek gösterilerek tarihsel bir karşılaştırma yapılmaktadır. Mela'nın *Dîwan*'ının makamlı bir şekilde söylenip hem dinlenilerek geniş kitlelere ulaşması tam da bu özlem ve hayalin yaşatılması ve sonraki kuşaklara aktarılması olarak değerlendirilebilir.

Hem Şeyh Ali'ye hem de Mele Şêrîn'e *Dîwan* okumanın medreselerde giderek azaldığı gözlemimi aktardığımda gözlemimin doğru olduğunu belirttiler. Onlara göre *Dîwan*'ın medreselerden yavaş yavaş çekiliyor olması bir yönüyle teknolojik gelişmelerle ilgiliydi. Televizyon, internet gibi araçlar insanların manevi yoğunlaşmasını engelliyordu. "Aşk devrimci gibi görünse de mutaassıp bir duygudur" demişti Mele Şêrîn ve "Ezilenlerin, özlemlerini gerçekleştiremeyenlerin duygusudur, hep bir istek bir iştiyaktır. Kürtler bu nedenle Mela'nın dizelerinde dile gelen aşkı çok benimsediler ve ilmi olarak incelemek yerine feryat figan okumayı ve dinleyerek kendilerinden geçmeyi tercih ettiler. Ama şimdi bu taassup da ortadan kalkıyor. Aşk medreseden çekiliyor geriye kuru bir *nasara-yensuru** kalıyor" diyerek sözünü tamamlamıştı.

Şeyh Ali ve Mele Şêrîn'le yapmış olduğum görüşme konu açısından önemli bir noktayı ortaya çıkarmıştı. Mürit irşat etmeyi amaçlayan tarikat çevrelerinde şeyh-mürit ilişkisi, şeyhe bağlılık, tarikatın nefis tezkiyesi ve kalbin temizlenmesi için uygun gördüğü *virde* ve *zikirler*** şeriatin zahirine aykırı bir çok unsur barındıran felsefi bir *Dîwan*'dan daha gerekli görülüyordu. Bu nedenle Cizre gibi yerlerde medrese kurup himaye eden şeyhler yerel yönetici olma vasıflarına da uygun bir şekilde Melayê Cizîrî ve *Dîwan*'ına Kürt dili ve tasavvufunun zirve eserlerinden biri olarak değer verip bunları *Dîwan*hanlara okutup ezberletseler de tarikat çevrelerinde makamlı okuma için seçilen şiirler genelde bağlı bulunulan tarikat şeyhini ve önceki tarikat büyüklerini metheden ya da ölümleri ardından yazılan mersiyelerden oluşuyordu. Bir diğer şiir türü ise dinleyene dünyanın geçiciliğini, kabir azabının şiddetini anlatan, zühd ve takvayı salık veren şiirlerdi.

Medrese çevreleri tarikat çevrelerini *kesb* yani çalışmayla elde edilen ilim yerine Allah'ın inayetine mazhar olmaktan kaynaklı ilhama dayalı, bu nedenle ilmin idrak sınırları dışında olduğu için suüstümale açık *vehbi* bilgiyi ile bunun tecessüm etmiş hali şeyhleri eleştirirler de Mela'yı ve tasavvufi *Dîwan*'ını bu eleştirinin sınırları dışında bırakıyorlardı. Her şeyden önce Mela ilim sahibiydi ve sahip olduğu ilmi derinlikle, kalbine doğan ilahî aşkı ifade etmek için ilmi bir dil yerine tasavvufi şiirsel bir dil seçip bu ifade biçimine olanak tanımayan medreseyi terk etmişti. Bununla birlikte sahip olduğu ilahi aşkı dile getirecek kavramsal ve ilmi altyapıyı ona medrese bahşetmişti. Bu nedenle ne medresenin içinde kalabilmişti ne de dışına çıkabilmişti. Bu ne içeride ne dışarıda olma durumu bir tercihten ziyade çalışmanın başında ifade edilen İslâm'ın evrensel ve tikel; akli ve kalbi; sözel ve performatif anlayış ve ifade biçimleri arasında başlangıçtan beri var olan ve kendini sadece ilim ve dindarlık anlayışlarının değil bunların kurumsal ifadelerinde de gösteren bölünmeden kaynaklanıyordu. Mela'nın ilahî aşkı ifade etmek için ilim tedris ettiği medreseden çıkması; sembol olarak görüldüğü medreselerin sadece avlusunda sese dayalı olarak makamlı bir şekilde ifade edilebilmesi; Tarikat çevrelerinin *Dîwan*'ın sahip olduğu felsefi içerikten dolayı sadece özel şeyh meclislerinde okunmasına izin vermesi bu bölünmüşlüğün Kürt medreseleri bağlamında ortaya çıkardığı geçici çözümleri ama bunun yanı sıra nihai çözümsüzlüğü göstermektedir.

* Yardım etti-yardım ediyor anlamına gelen Arapça fiil çekimini örnekleyen bir tümce.

** Dua ve hatırlamalar.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada medrese eğitimi almış mutasavvıf bir âlimin Kürt medreselerinde okunma biçimi tarihsel bir perspektiften alan araştırmasına dayalı olarak analiz edilmeye çalışıldı. Melayê Cizîrî'nin tasavvufi bir mahiyete sahip olan Kürtçe *Dîwan*'ının medrese ehli çevrelerde büyük bir saygı görmesi ve makamlı bir şekilde okunarak yaygınlaştırılması dinî bilginin anlaşılması, üretilmesi ve performe edilmesinde farklı dil, estetik ve kültürel arka planların; siyasi, sınıfsal, etnik temelli ayrımların herhangi bir tikel din yorumunun iktidar ilişkileri içerisinde evrenselleştirilmesini imkânsız kılması şeklinde değerlendirilebilir.

Alan araştırması Melayê Cizîrî'nin *Dîwan*'ını inşa ettiği tarihsel dönem ile Kürt toplumunun modernleşmeyi tecrübe etme tarzının *Dîwan*'ın alımlanma ve okunma biçimi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Mela'nın ilmi anlamda 'dipsiz bir deniz' ve 'kök/başlangıç' olarak sembolleştirilmesi Kürt medrese âlimlerinin Mela ve eseri üzerinden Kürt medreselerini ve ilim adamlarını tarihsel olarak konumlandırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu konumlandırma çabası medreselerin İslâm tarihinde kurumsallaşma biçiminin fiziki ve epistemolojik sınırlarıyla yüzleşerek şekillenmek durumunda kalır.

Dîwan'ın atfedilen yüksek ilmî ve felsefî payeye rağmen ilmî bir çalışmanın konusu olmak yerine makamlı bir şekilde, tatil günlerinde, medreselerin avlusunda okuma ve dinleme şeklinde performe edilmesi bu fiziki ve epistemolojik sınırların tezahürü şeklinde değerlendirilebilir. Medrese hocaları ve öğrencileri Mela'nın yüksek edebi ve felsefi nitelikler taşıyan *Dîwan*'ını kendisi aracılığıyla iletileceği bir kurumsal ve entelektüel ortam yokluğunda halk arasında ancak makamlı okuma tarzında yayabilmişlerdir. Makamlı okuma ve dinleme anlamın birebir metnin sözel ifadelerine bağlı olmaksızın üretilip çoğaltılabileceği bir medium (araç) sunmuştur.

Çalışma bu sınırların bir yönüyle İslâm dünyasında ilmi kurumların teşekkül süreciyle ilgili daha genel bir bağlamda şekillendiğini ama esas olarak Kürtler'in İslâm'ı tecrübe etme ve ifade etme biçimlerinin bir tezahürü olarak ortaya çıktığını göstermiştir. *Dîwan* okumak İslam dünyasında ilim, estetik, dini duyuş ve ifade tarzlarının çeşitliğinin ve dinamik karakterinin tekke ve medrese olarak ifade edilen kurumsal biçimlere sığmayacağını ve tarih dışı tipolojilerle çalışılmayacağını gösteren bir çalışma olma umudunu taşımaktadır.

Kaynakça

- Abu-Lughod, Lila. *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*, Berkeley, University of California Press, 1986.
- Adak, Abdurrahman. *Destpêka Edebiyata Kurî ya Klasik*. İstanbul: Nûbihar, 2013.
- Ak, Ahmet Şahin *Türk Din Musikisi&Câmi ve Tekke Musikisi*, Ankara: Akçağ, 2011.
- Akdoğan, Bayram *Mevlevîlik ve Mûsikî (Er-Risâletü't-Tenzîhiyye fî Şe'ni'l-Mevleviyye)*. İstanbul: Rağbet, 2009.
- Akün, Ömer Faruk. *Dîwan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM, 2014.
- Algar, Hamid. *Jami*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

- Alkış, Abdurrahim. *Melayê Cızirinin Dîwanında Tasavvufî Mazmunlar*. İstanbul: Nûbihar, 2014.
- Avery, P. "Foreword: Hafiz of Shiraz" Leonard Lewisohn (ed) *Hafiz and the Religion of Love in Classical Persian Poetry*, London, I.B. Tauris, 2010.
- Aytaç, Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say, 2. Baskı, 2009.
- Bakhtin, Mikhail. *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar* İstanbul: Ayrıntı, 2001.
- Caton, Steven C. "The Peaks of Yemen I Summon" *Poetry as Cultural Practise in a Northern Yemeni Tribe*, Berkeley: University of California Press, 1990
- Cizîrî, Mela Ahmedê *Dîwan* çev. Osman Tunç, İstanbul: Nûbihar, 2009.
- Çelebi, Asaf Halet. *Mevlâna ve Mevlevilik*. Ankara: Hece, 2006.
- Çiçek, Yakup. *Risale-i Hâlidîye, Mevd-i Talid, Şemsü's-Şumus*. İstanbul: Sey-Tac Yayınları, 2004.
- Doru, Nesim *Melayê Cizîrî: Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Nûbihar, 2012
- Düzenli, Pehlül. *İslâm Kültür Tarihinde Musiki*. İstanbul: Kayıhan, 2014.
- Ez-Zıvıngî, Ahmed İbn Molla Muhammed, *el-İkdu'l-Cevheri fi Şerhi Dîwani's Şeyhi'l-Cezeri* 2 Cilt, Kamışlı, ts.
- Erkal, Abdulkadir. *Dîwan Şiirinin Poetikası (17. Yüzyıl)*. Ankara: Birleşik, 2009.
- Feridüddin Attâr. *Mantuk Al-Tayr*. İstanbul: İş Bankası, 2014.
- Hassanpour, Amir. *Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik 1918-1985*. İstanbul: Avesta, 2005.
- İbn Haldun. *Mukaddime 2 Cilt*. İstanbul: Dergâh, ???.
- Gazâlî, Ahmed. *Âşıkların Halleri-Sevânih'u-l Uşşâk*. İstanbul: Hece, 2012.
- Gilbert, Rouget *Music and Trance A Theory of the Relations Between Music and Possessions* Chicago and London: The University of Chicago Press, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hâfiz*. İstanbul: Kapı, 2013.
- Gözütok, Şakir *İslâm'ın Altın Çağında İlim* İstanbul: Nesil, 2012
- . *İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul:Fecr, 2002.
- Ildırar, Mehmet. *İşaretler*. İstanbul: Seytac Yayınları, 2006.
- James, Wendy *Törenselsel Hayvan: Yeni Bir Antropoloji Portresi*. Çev. Sevda Çalışkan. İstanbul: İş Bankası, 2013
- Kahraman, Abdullah (ed) *İhvân-ı Safâ Risâleleri Cilt I*, İstanbul: Ayrıntı, 2012.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh, 3. Baskı 1990.
- Karamustafa, Ahmet. *Tanrı'nın Kural Tanımaz Kulları*. İstanbul: Yapı Kredi, 2011, 3. Baskı.
- Kılıç, Erol Mahmut. *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası* İstanbul: İnsan, 2009.
- . *Tasavvuf Düşüncesi*. İstanbul: Sufi, 2014.
- . *Anadolu'nun Ruhü*. İstanbul: Sufi, 3. baskı, 2013.
- . *Tasavvuf'a Giriş*. İstanbul: Sufi, 2014.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ, 9. Baskı, 2003
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyat Tarihi*. İstanbul: Alfa, 2015.
- Kreyenbroek, Philip G. "Kürdistan'da Din ve Mezhepler" Philip Kreyenbroek&Christine Allison (ed). *Kürt Kimliği ve Kültürü*. İstanbul: Avesta, 2008, s. 131-166.
- Kurdo, Qanatê. *Tarix û Edebiyata Kurdi*. Ankara: Öz-Ge, 1992.
- Mahmûd-ı Şebüsterî. *Gülşen-i Râz*. İstanbul: İş Bankası, 2011.
- Makdisi, George *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*. İstanbul:

- Gelenek, 2004.
- . *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*. İstanbul: Klasik, 2007.
- Mengi, Mine. *Dîwan Şiirinin Arka Bahçesi*. Ankara: Akçağ, 2010.
- Mewlânâ Hâlid-i Şirvanî Ölekî (der). *Minah: Ğavs-ı Hizânî'den Hikmetler*. İstanbul: Se-merkand, 2012.
- Muhammed, Halid Cemil *Melayê Cizîrî: Sevgi ve Güzelliğin Şairi* çev. Ümit Demirhan. İstanbul: Hivda, 2008.
- Nikitin, Bazil. *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme Cilt 1-2*. İstanbul: Deng, 1994.
- Okudan, Rifat. *Sühreverdi Maktul ve İsrakiliğin Dili*. Fakülte Kitabevi, 2006.
- Okuyucu, Cihan. *Dîwan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Kapı, 2013.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim, 18. Baskı 2004.
- Özervarlı, M. Sait "Molla Cezerî" DİA, İst., 2005, c.30, s.241-243.
- Pala, İskender. *Akademik Dîwan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: Kapı, ???
- . *Ansiklopedik Dîwan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı, ???.
- Pürcevadi, Nasrullah&Zerrinkub, Abdülhüseyn *Mevlâna'nın Dünyası* Ankara: Birleşik, 2007.
- Pürcevadi, Nasrullah. *Can Esintisi, İslâm Şiir Metafiziği*. İstanbul: İnsan, 1999.
- . *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü*. İstanbul: İnsan, 1999.
- Şengül, S. "İslam Antropolojisi Çalışmalarında Yöntem Tartışmaları" *Toplum ve Bilim*, Mart, 2016, 136, sf. 146-171.
- Şengül, S. "Tarih, Kültür Hafıza Bağlamında Cizre Kırmızı Medrese, *Kebikeç*, Haziran 2014, 37, sf. 57-78.
- Şengül, S. "Hâlidî-Nakşibendilik ve Medreselerde İlim Anlayışının Dönüşümü" Güney Çeğin&Ümit Kurt (der.) *Kıyam ve Kital: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devletin İnşası ve Kolektif Şiddet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, sf. 321-360.
- Şerefhan Bitlisî. *Şerefname: Kürt Tarihi (1. Cilt)*. İstanbul: Nûbihar, 2013.
- Yesribi, Seyyid Yahya. *İrfan Felsefesi*. İstanbul: İnsan, 2010.
- . *Kalender ve Kale*. İstanbul: İnsan, 2010.
- Yıldırım, Kadri. *Dîroka Zimanê Kurdî yê Nivîskî û Perwerdehiya di Konseptê Medreseyê de*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2005.
- . "Werger û Şiroveya Dîwana Melayê Cizîrî (Melay-i Cizîrî Dîwan'ının Tercüme ve Şerhi)" *War Araştırma-İnceleme Dergisi*, Sayı 14, Bahar 2004, s. 112-142.
- . "Werger û Şiroveya Dîwana Melayê Cizîrî-II (Melay-i Cizîrî Dîwan'ının Tercüme ve Şerhi-II). *War Araştırma-İnceleme Dergisi*, Sayı 16, Sonbahar 2004, s. 171-184.
- . *Ehmedê Xanî Külliyyatı: Nûbehara Biçukan Analiz ve Şerhi*, İstanbul: Avesta, 2008.
- . *Ehmedê Xanî Külliyyatı: Eqîda İmanê Analiz ve Şerhi*, İstanbul: Avesta, 2008.
- . *Ehmedê Xanî Külliyyatı: Mem û Zin Çeviri ve Kavramsal Tahlili*, İstanbul: Avesta, 2010.
- . *Ehmedê Xanî Külliyyatı: Dîwan Analiz ve Şerhi*, İstanbul: Avesta, 2014.
- . *Feqiyê Teyran Dîwanı Çeviri ve Analizi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014.
- Yılmaz, Hasan K. "Cezbe" *TDV*, Cilt 7, sf. 504, 1993.
- Yöyler Celadeddin, *Şiroveya Dîwana Melayê Cizîrî*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2006.
- Zima V., Peter. *Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi*. Ankara: Hece, 2. Baskı, 2006.

Öz

Melayê Cizîrî ve Diwan Okuma Geleneği

Medrese öğrencileri ve hocaları doğu ve güneydoğu Türkiye’de yer alan medreselerin avlusunda on altıncı yüzyıl âlim ve mutasavvıfı Melayê Cizîrî’nin *Dîwan*’ını makamlı bir şekilde okumaktadırlar. Arapçaya dayalı dinî ilimlerin yanı sıra *Dîwan* okumak bu medreselerde bir gelenek oluşturarak bu medreselerin sembolik gösterenlerinden biri haline gelmişlerdir. İslâm geleneğinde medrese-tekke, dini-tasavvufî ilimler ayrılığı düşünüldüğünde *Dîwan*’ın medreselerde sahip olduğu yer açıklanması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makale sûfî bir şairin ve *Dîwan*’ının hangi tarihsel ve kültürel dinamiklerin neticesinde bölge medreselerinin sembolü haline geldiğini ve makamlı bir şekilde okunduğunu antropolojik bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Müslümanların tarihi boyunca iki temel eğilim İslâm’ın anlaşılmasında ve hayata geçirilmesinde başat olmuştur. Bunlardan birisi medrese ve burada tedris edilen Arapça dinî ilimlere dayalı evrenselci eğilimdir. Diğeri ise İslâm’ın yerel estetik beğenilerine göre şekillenen daha tikel ve yerel bir eğilimdir. Bununla birlikte bu iki eğilim, birbirinden izole edilmiş olmayıp bir diğerrinin sınırını sürekli olarak aşmış, ara form ve kurumlar meydana getirmeye çalışmışlardır. Bir medrese âlimi ve sûfî şair tarafından yazılan ve medrese mensupları tarafından makamlı bir şekilde medreselerin avlusunda okunan *Dîwan*, İslam tarihinde inşa edilmiş fiziki ve epistemolojik sınırların aşındırıldığı bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, tekke, tasavvuf, divan okuma.

Abstract

Melayê Cizîrî in the Tradition of Dîwan Recitation

Madrasa scholars and students read *Dîwan* written by a sixteenth century scholar and sufi poet Melayê Cizîrî in a melodic way at the courtyards of madrasas located in the east and southeast Turkey. Alongside the religious sciences based on Arabic language *Dîwan* reading constitutes a tradition in these madrasas and became the symbolic signifier of them. Considering the madrasa-tekke and religious-sufic sciences split in Muslim tradition the place which *Dîwan* occupies at these madrasas needed to be explained. This essay aims to explore the historical and cultural dynamics which makes a sufic poet and his *Dîwan* as symbol for the madrasas from an anthropological perspective. There have been two main tendencies throughout Muslim history one of which is universalistic tendencies based on the madrasa and the Arabic religious sciences studied there. The other is local and particularistic understanding of Islam and performing it according to local aesthetic inclination. However, these two dynamics has never been isolated from each other and have transcended their boundaries in different ways created intermediate forms. *Dîwan*, written by a madrasa scholar and sufi poet, composed of sufic poems, read and musically performed by madrasa scholars at the courtyards of madrasas seems to erase the physical and epistemological boundaries established throughout the history.

Keywords: Madrasa, tekke, Islamic sufism, reading qeside